

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

*PROF.DR. ŞABAN KUZGUN
ARMAĞANI*

SAYI: 5

ELAZIĞ-2000

OSMANLI DÖNEMİNDE ANTAKYA'NIN NÜFUSU VE DİNİ YAPISI (1860-1921)

Adem TUTAR*

Bugün Hatay vilayetinin merkezi olan Antakya, eski bir tarihe sahiptir. Antakya, bulunduğu coğrafi özelliği münasebetiyle, insanlık tarihinde ilk yerleşim yerlerinden biri olmuş ve devamlı olarak da çeşitli milletlerin hakimiyet sahaları arasında yer almıştır. Sonunda bölge Osmanlı idaresine geçmiş ve bu devletin önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Osmanlı yönetimi, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Antakya ve civarında artan asayiş bozucu eşkıyalık faaliyetlerini önlemek için, birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler çerçevesinde görevlendirilen Cevdet Paşa, idarî ve askerî düzenlemelerden daha iyi sonuç alabilmek için, 1867 yılında bölgede nüfus sayımı yapmıştır. Yapılan nüfus sayımında Cevdet Paşa, detaya girmeden Müslim ve Gayrimüslimlerin sadece hane sayısını vermekle yetinmiştir¹.

Kaza Adı	Müslüman		Gayrimüslim		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Antakya	8.775	52.650	1.129	6.774	9.904	59.424

Cevdet Paşanın verdiği hane sayılarını, yöredeki aile nüfus oranını göz önünde bulundurarak 6 rakamı ile çarptık ve Antakya'nın o tarihteki toplam tahminî nüfusunu tespit etmeğe çalıştık. Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi, toplam tahminî nüfus olan 59.424 kişinin %11.4'ünü (6774) Gayrimüslimler teşkil ederken, % 88.6'sını (52.650) Müslümanlar oluşturmaktadır.

Ahmed Rifad, 1881 tarihli "Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye" eserinde, Antakya'nın merkez nüfusunu 17.000 olarak vermiştir². Fakat A. Rifad, sadece Antakya'nın merkez nüfusunu verdiği ve nüfusun dinî ayrıntısına girmedeği için Cevdet Paşanın verdiği rakamlarla kıyaslama imkanımız olmadı. Ama bu bilgiyi 1887 tarihli Haleb salnamesine göre

* Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Cevdet Paşa, **Tezakir III**, (Yay. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 222.

2 Ahmed Rifad, **Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye I-II**, İstanbul 1299, s. 278.

kıyasladığımızda; salnamede Antakya'nın merkez nüfusunu 16.477 olarak görmekteyiz³. A. Rıfad'ın vermiş olduğu nüfusun, altı yıl gibi bir süre sonra savaş, doğal afet, göç vs. olmamasına rağmen, salnamedeki verilen nüfustan daha çok olması, Rıfad'ın verilerinin çok sağlıklı olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan Salnamede verilen 16477 kişi olan toplam nüfustan, 14.979 (%91) olan Müslüman nüfusu çıkarttığımızda Gayrimüslim nüfusun 1498 (%9) kişi olduğunu görmekteyiz.

Ş. Sami, 1888 tarihli Kamusu'l-ı-alam isimli eserinde, Antakya'nın merkez nüfusunu 16.816 olarak vermiş ve bunun 3.000 (%18) kadarının Hıristiyan ve Yahudi, geriye kalan 13816 (%82) kişinin Müslüman olduğunu belirtmiştir⁴. Ş. Sami'nin vermiş olduğu toplam nüfus, 1887 tarihli salnamedeki toplam nüfusa çok yakın olmasına rağmen, Gayrimüslim nüfus ile ilgili verdiği rakamlarda önemli farklılıklar bulunmaktadır.

1890 tarihli Haleb salnamesine göre,⁵ Antakya kazasının nahiyeler ve köyler dahil toplam nüfusu şöyledir:

Dini Gruplar	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	26412	28779	55191
Ermeni-Katolik	5	7	12
Rum	1659	1754	3413
Ermeni	1028	1045	2073
Protestan	156	127	283
Yahudi	108	113	221
Ecnebi	5	5	10
G. Müslim Toplam	2961	3051	6012
Toplam	29373	31830	61203

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 61203 kişi olan toplam nüfusun 6012'sini (%10) Gayrimüslimler oluştururken, 55191'ini (%90) Müslümanlar teşkil etmektedirler. Yine tabloda Gayrimüslimlerin açılımına baktığımızda nüfus çoğunluklarına göre; Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak sıralayabiliriz

³ Haleb Vilâyet Salnamesi 1305, s. 171.

⁴ Şemseddin Sami, Kamusu'l-ı-alam I, İstanbul 1306, s. 429.

⁵ Haleb Vilâyet Salnamesi 1308, s. 172.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Antakya yöresinde Gayrimüslim azınlık olarak önemli iki grup vardı. Bunlar, Rum Ortodokslar ve Ermenilerdir. Ancak Ermeniler üzerinde yürütülen misyoner faaliyetleri Gregoryen mezhebine mensup olan Ermeni toplumu arasındaki mezhep birliğini tamamen parçalamıştır. Bu yüzden yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Ermenilerin bir kısmı Katolik ve Protestan mezheplerine geçmişlerdir⁶.

Vital Cuinet, 1891 tarihli *La Turquie d'Asie* isimli eserinde, Halep vilayetine bağlı sancak ve kazaları sayarken; Antakya'ya 4 nahiye ve 310 köy ile bu kazalar arasında zikretmiştir⁷. Cuinet, Antakya kazasının toplam nüfusu ve bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımını şu şekilde vermiştir⁸.

Müslüman	Nüfus	Gayrimüslim	Nüfus
<i>Suriyeli Arap</i>	20.000	Birleşik Rumlar	2.500
Nusayri	10.000	Katolik Ermeni	2.500
Türk	10.000	Süryani	2.000
Kürt	3.000	Keldani	2.000
Çerkez	3.000	Rum Ortodoks	1.000
Müs. Topl.	46.000	Gregoryen Ermeni	2.084
Oran	% 73	<i>Yakubi Süryani</i>	2.500
		Birleşik Olmayan Keldani	2.000
		Yahudi	266
		Gayrimüslim Toplam	16.850
		Toplam Nüfusa Oranı	% 27
Toplam Nüfus : 46000 + 16850 = 62.850			

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, Cuinet, % 73 olarak gösterdiği Müslüman nüfusu etnik yönden ele alarak incelemiş, Türk nüfusunu % 16

⁶ Ermeni toplumuna yönelik Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri için bkz. D. Kılıç, *Osmanlı İdaresindeki Ermeniler Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Elazığ 1999, s. 51-107.

⁷ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie. II*, Paris 1891, s. 112.

⁸ V. Cuinet, *a.g.e.*, s. 192.

civarında göstermek suretiyle azınlık durumuna düşürme gayretine girmiştir. Diğer taraftan Osmanlı devleti içerisindeki millet sistemini görmezlikten gelerek Gayrimüslimlerin hem cemaat olarak hem de nüfus sayılarının tespitinde abartılı ifade ve rakamlar kullanarak Gayrimüslim nüfusu çoğaltma çabasına girmiştir.

Yukarıda verdiğimiz 1890 tarihli salnamedeki bilgiler ile Cuinet'in verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda; yörenin toplam nüfusu ile ilgili verilen sayıların her iki kaynakta da birbirine yakın rakamlarla ifade edildiği görülmektedir. Ancak Cuinet, nüfusun Müslüman ve Gayrimüslimlere göre dağılımına geldiğinde tamamen salnamedeki bilgilerden çok farklı sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle Gayrimüslim nüfusu çoğaltma çabasına girerken, Müslüman nüfusu da azaltmaya gayret etmiştir. Mesela zikredilen salnamede Ermeni Katoliklerin sayısı 12 iken Cuinet eserinde bu rakamı 2500'e çıkartmıştır. Diğer taraftan salnamede Protestan nüfus 283 olarak gösterilirken, Cuinet bu nüfusla ilgili hiçbir bilgi vermemiştir. Bu cümleden olarak bize göre Cuinet, burada mezhep taassubu göstermiştir. Bununla da yetinmeyen Cuinet, diğer Gayrimüslim unsurları da olduğundan çok fazla göstermiştir.

Vital Cuinet'e göre Antakya'nın merkez nüfusu şöyledir⁹.

Müslüman	Nüfus	Gayrimüslim	Nüfus
Arap, Suriyeli, Türk v.s.	10.000	Birleşik Rum Ortodoks	3.500
Nusayri	6.000	Katolik ve Gregoryen Ermeni	3.784
Müslüman	1	Yahudi	266
Toplam	6.000		
		Gayrimüslim Toplam	7.550
Toplam Nüfus	23550		

Tabloda görüldüğü gibi, merkezdeki 23550 kişilik toplam nüfusun 16000'ini (%68) Müslümanlar, 7550'sini de (%32) Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Cuinet Müslüman nüfusu az göstermiş ve Gayrimüslim nüfusu da oldukça kabarık vermiştir. Ayrıca Cuinet bu tabloda, kaza nüfusunun bütününe verdiği diğer tablonun aksine Gayrimüslim nüfusu mezheplerine bakmaksızın etnik durumlarına göre gruplandırır iken, Müslüman nüfusu da mezheplerine göre ayırmayı kendince uygun bulmuştur.

⁹ V. Cuinet, a.g.e., s. 193.

Abdurrahman Şeref, 1892 tarihli Coğrafya-yı Umumi isimli eserinde, Antakya'nın merkez nüfusunu 20.000 olarak göstermiş, fakat nüfusu dinî yönden ele almamıştır¹⁰.

Cuinet'ten yaklaşık dört yıl sonra Ali Cevad yazdığı eserde, Antakya'nın nahiye ve köylerinde toplam nüfusunun 62.750 olduğunu belirtmiştir¹¹. Eser üzerinde yaptığımız incelemede; Ali Cevad'ın Antakya ve yöresi ile ilgili verdiği bilgilerin birçoğunun Cuinet'in verdiği bilgilerle aynı olduğunu görmekteyiz. Bu da bize, Ali Cevad'ın Cuinet'teki bilgileri sıhhatine bakmaksızın olduğu gibi aldığını göstermektedir.

1896 tarihli Haleb Vilayet Salnamesine göre¹²; Antakya'nın nüfusu ve bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Dini Gruplar	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	28550	31438	59988
Rum	1773	1909	3682
Ermeni-Katolik	5	7	12
Ermeni	1168	1205	2373
Protestan	146	138	284
Latin	5	10	15
Yahudi	138	120	258
G. Müs. Toplam	3235	3389	6624
Toplam	31785	34827	66612

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 66612 kişi olan toplam nüfusun 6624'ünü (%10) Gayrimüslimler oluştururken, 59988'ini (%90) Müslümanlar teşkil etmektedir.

Bu tabloda, XIX. yüzyılın sonlarına ait olan rakamlar ile Cuinet'in tespit ettiği nüfus, toplam nüfus bakımından hemen hemen aynı olmasına rağmen, bu nüfusun dinlere göre dağılımında büyük fark bulunmaktadır. Cuinet, Antakya'nın toplam nüfusunu 62.850 olarak vermiş ve bunun 46.000'ini Müslümanların, 16.850'sini de Gayrimüslimlerin oluşturduğunu

¹⁰ Abdurrahman Şeref, *Coğrafya-yı Umumi I*, İstanbul 1310, s. 186.

¹¹ Bkz. Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih-i Coğrafya Lugatı*, İstanbul 1313, s. 35 vd.

¹² *Haleb Vilâyet Salnamesi 1314*, s. 219.

belirtmekle, Antakya'daki Müslümanların toplam nüfusa oranını % 73 olarak göstermiştir. Yukarıdaki tabloda ise Müslümanların toplam nüfusa oranı % 90 civarında bulunmaktadır.

XIX. Yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başlarında, Antakya'da nüfus bakımından önemli bir değişiklik bulunmamaktadır. 1901 tarihli Halep Vilayet Salnamesine göre¹³; Antakya'nın nüfusu şöyledir.

Dini Gruplar	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	31387	35443	66830
Rum-Ortodoks	1856	2474	4330
Ermeni	1174	1400	2574
Ermeni-Katolik	5	7	12
Protestan	148	196	344
Latin	5	10	15
Yahudi	141	139	280
G. Müslim Toplam	3329	4226	7555
Toplam	34716	39669	74385

XX. yüzyılın başında 1901 tarihli salnameye baktığımız zaman, Müslümanların nüfusu toplam nüfus içerisinde % 90, Gayri Müslimler ise toplam nüfus içerisinde % 10'luk bir orana sahiptir.

Özellikle 1890 tarihinden itibaren verdiğimiz salnamelerdeki tablolarda, Gayrimüslim nüfusa ait verilerde belirli bir nüfus artışı gözlenmektedir. Ancak, Ermeni Katolik hanelerinde gösterilen rakamların üç tabloda da aynı olması, kanaatimizce Katolik mezhebine geçen diğer Gayrimüslimlerin veya onların nüfus artışının kayıtlara geçmemesinden kaynaklanmış olabilir.

¹³ Halep Vilâyet Salnamesi 1319, s. 273.

1906 tarihine gelindiğinde Haleb Vilayet Salnamesine göre¹⁴; Antakya'nın toplam nüfusu şöyledir.

Dini Gruplar	Kadın	Erkek	Toplam
Müslüman	33448	37686	71134
Rum	1869	2446	4315
Ermeni	1174	1401	2575
Protestan	169	213	382
Latin	5	10	15
Yahudi	141	139	280
G. Müslim Toplam	3358	4209	7567
Toplam	36806	41895	78701

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 71.134 kişi ile Müslümanlar toplam nüfus içerisinde % 90'lık bir oran teşkil ederken, Gayrimüslimler 7567 kişi ile %10'luk bir orana sahiptirler.

XX. yüzyılın başlarında Antakya kazasının dinî ve sosyal yapısını yansıtan kurumlara gelince bunlar; 130 camii ve mescid, 5 tekke ve zaviye, 5 kütüphane, 30 medrese, 15 kilise ve havra, 1 rüştiye mektebi, 17 İslam İptidaî mektebi, 3 Rum mektebi, 1 Ermeni mektebi, 2 Protestan mektebi ve 1 Yahudi mektebinden oluşmaktadır¹⁵. Değişik din ve etnik yapıya sahip olan yöre halkı, hem dinî hem de kültürel faaliyetlerini bu kurumlar vasıtasıyla icra etmişlerdir. O dönemde Antakya merkezinde 42 mahalle ve Antakya kazasına bağlı olan 4 nahiye bulunmaktadır. Bu nahiyelerden Kasîr nahiyesinin 72, Süveydiye nahiyesinin 25, Karamurt nahiyesinin 54 ve Harbiye nahiyesinin 22 olmak üzere toplam 173 köyü mevcuttu¹⁶.

1914 tarihinde, Haleb sancağına bağlı olan Antakya kazasının toplam nüfusu şu şekildedir¹⁷.

¹⁴ Haleb Vilâyet Salnamesi 1324, s. 301.

¹⁵ Haleb Vilâyet Salnamesi 1324, s. 293.

¹⁶ Haleb Vilâyet Salnamesi 1324, s. 298 vd.

¹⁷ K. H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Medison 1985, s. 176 vd.

Dini Gruplar	Antakya
Müslüman	78.054
Ermeni Katolik	72
Rum Ortodoks	7.352
Ermeni	4.773
Protestan	736
Süryani	4
Rum Katolik	179
Yahudi	357
Yakubi	10
Gayrimüslim Toplam	13483
Toplam	91537

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, Müslümanlar 78.054 kişi olan nüfusları ile toplam nüfus içerisinde % 85'lik bir oran teşkil ederken, Gayrimüslimler 13.483 kişi olan nüfusları ile toplam nüfus içerisinde % 15'lik bir orana sahiptirler.

1914 tarihinde Antakya yöresindeki Gayrimüslim nüfusun artışının en önemli sebebi, 1909 yılında Adana'daki Ermeni olayları sırasında ilde bulunan Ermenilerden bazılarının bölgeyi terk etmeleri esnasında, bunlardan bir kısmının Antakya civarına yerleşmesi gösterilebilir¹⁸.

Birinci Dünya Savaşından sonra 1921 tarihinde Fransızlarla yapılan Ankara antlaşması neticesinde, Antakya ve çevresi geçici olarak, Fransız mandasındaki Suriye toprakları içerisinde kalmıştır. Bu dönemde, Fransızlar tarafından bölgeye özellikle getirilen Ermeniler sayesinde, Gayrimüslim nüfusta büyük bir artış olmuştur. Aynı dönemde, Antakya ve civarındaki kazalarda toplam 40.000 Gayrimüslim nüfusun 25.000 kadarını Ermeniler oluşturmaktaydı¹⁹. Daha sonra Ermeni nüfusun çoğu, Hatay'ın 1939 tarihinde Türkiye'ye katılması sebebi ile, Suriye'ye ve başka bölgelere göç etmişlerdir.

Sonuç olarak; 1860'lı yıllardan XX. Yüzyılın başlarına kadar bölgeye yoğun bir Gayrimüslim nüfusun geldiği görülmektedir. Bölgedeki nüfus yoğunluğu tabii bir seyir arz etmektedir. Değişik yıllara ait Salnamelerdeki verilere baktığımızda, Antakya'nın toplam nüfusunun

¹⁸ A. Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, s. 43.

¹⁹ A. F. Türkmen, **Mufassal Hatay Tarihi I**, İstanbul 1937, s. 93 vd.

(%90)'ını Müslümanların, (%10)'unu da Gayrimüslimlerin oluşturduğunu görmekteyiz. Zikredilen tarihlerde, bölgedeki Müslüman ve Gayrimüslim toplulukların dinî ve kültürel faaliyetlerini yapmaya imkan sağlayan ortam ve kurumlar bulunmaktaydı.

Antakya, Osmanlı hakimiyeti dönemi boyunca Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplulukların birlikte yaşadığı bir bölge olmuştur. Değişik dinî ve etnik yapıya sahip olan bu topluluklar yıllar boyunca, herhangi bir dinî ya da etnik çatışmaya yer vermemişler ve güzel bir diyalog içerisinde yaşamışlardır. Ancak; yabancı devletler tarafından yoğun bir şekilde yapılan misyoner faaliyetleri ile bölge halkının istismar edilmesi, yöredeki bu güzel diyalogun bozulmasına sebep olmuştur. Fakat bu buhranlı dönemler, yöre halkının çok acı tecrübeler yaşamasıyla atlatılmıştır. Günümüzde Antakya'daki dinî ve sosyal yapı, geçmişteki dokusunu koruyarak devam etmektedir.